

Tévé nélkül Budapesten?*

A Kádár-korszak világa társadalomtörténeti szempontból egyre érdekesebbnek tűnik az utóbbi években. A politikátörténeti megközelítéseket háttérbe szorították a kultúrtörténeti, gender szempontok, és a politikai berendezkedés vizsgálatával foglalkozó művek is filozófiai, társadalomelméleti megfontolásokkal gazdagodtak. A *Két emelet boldogság. Mindennapi szociálpolitika Budapesten a Kádár-korban* című könyv kitűnő példa arra, hogy a korábban csak gazdaságtörténeti keretben vizsgált témákat is meg lehet közelíteni társadalomtörténeti aspektusból, és akár a széles olvasóközönség elé is tárhatók.

A szerző korábbi nagy sikerű könyvével, a *Kádár gyermekeivel* elindított egy olyan címadási tendenciát indított el, amely jóformán minden kérdést Kádárhoz kapcsolt (lásd *Kádár leányai*).¹ A *Két emelet boldogság* szakít ezzel, és inkább a tárgyalt korszakból egy, a könyv témájába vágó film címét használta fel. Herskó János 1961-es filmvígjátéka ugyanis üde színfolt volt a sematizmusból

* HORVÁTH Sándor: *Két emelet boldogság - Mindennapi szociálpolitika Budapesten a Kádár-korban*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2012.

¹ Tóth Eszter Zsófia korábban tanulmányként megjelenő művének címe a korszak egy emblematisz dokumentsfilmjéből, a *Vészcsengőből* (rendező: Gárdos Péter, 1980) vett idézet, amelyben egyik interjúalanya József Attila Flóra, *csináljunk gyereket* című verséből indult ki. Lásd Tóth Eszter Zsófia: „Gábor, csináljunk gyereket, hadd hányjon cigánykereket!” A megesezt lánytól az egyedülálló anyáig – a lányanyák megítélésének változása a szocialista időszakban. In: BAKÓ Boglárka–Tóth Eszter Zsófia: *Határtalan nők. Kirekesztés és befogadás a női társadalomban*. Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2008. 338–357.

kikecmeregni próbáló magyar filmek között.² A történetben szereplő szocialista lakóház újdonsült lakói számos kérdésben különböztek egymástól (szüleikkel vagy gyerekeikkel éltek, féltékenységgel vagy a megbecsülés hiánya gyötörte őket), ám egy dologban megegyeztek, mégpedig abban, hogy biztonságos, saját otthonra vágytak. Horváth Sándor figyelemre méltó munkája arra keresi a választ, hogy a film világa helyett a Kádár-kori Budapesten milyen módokon valósul(hat) meg a lakás- és szociálpolitika, miképpen jutottak lakáshoz az emberek.

A könyv széles körű forrásbázisa alapján a Fővárosi Tanács, a budapesti illetőségű pártszervezetek, szakszervezetek és a későbbiekben a Munkaügyi Minisztérium keretében létrejövő Szociálpolitikai Főosztály irataiból állt össze. Ám a film, a *Két emelet boldogság* egyik jelenete mégis rámutat a könyv hiányosságára. Amikor a sikeres női fodrász végigcsöngeti szomszédait, hogy felajánlja tévéjét az esti film közös megnézésére, számára érthetetlen módon minden lakó, más irányú elfoglaltságra hivatkozva, visszautasítja. Vagyis éppen a lakáskörülmények, az életmódok összevetése adhatna képet arról, és magyarázná meg inkább azt, hogy a budapestiek milyen esetekben és miért akarnak új lakást. A XIII. kerületi élmunkások esetében erre kísérletet tesz a szerző, és kifejtetlensége ellenére ez egyik érdekes része a könyvnek.

A kötet négyes tagolása célszerű. Az első fejezetben³ a szerző végigköveti a szociálpolitika teljes mellőzöttségét a Rákosi-korszakban, majd ezt követően a Kádár-korszakban tapasztalható kezdeményezéseket és az idő előrehaladtával egyre inkább erőre kapó változásokat mutatja be.

A második fejezetben Horváth a szociálpolitikának a Kádár-korban leginkább értelmezhető formájával, a lakáspolitikával, a lakáselosztással foglalkozik. Itt a korszak három emblematikus mozgóképes alkotásával vezeti be az olvasót az állami bérlakások

² Emlékezetes, hogy Almási Miklós a *Megszállottak* című film kapcsán 1962-ben a „Hol van az a bizonyos sorompó?” (*Filmvilág*, 1962/21. 1–3.) címmel esszét szentelt a kérdésnek. Azt fájalta, hogy a filmen kívül minden más művészeti ág már sokkal inkább a valóság őszintébb megragadására törekszik.

³ Az első fejezet címadása (*A látogató*) bravúros, hiszen az összegzésben Konrád György azonos című, a korszakban nagy sikerű regényéből rendkívül szemléletes idézet visszautal a könyv elejére.

világába. Az első a *Két emelet boldogság*. Majd az ennek bemutatósakor már megjelenő lakásszövetkezetek (*Panelkapcsolat*) révén végigköveti a szerző, hogy a tanácsok bérlakásai miként váltak „a hatvanas évek blokkosított, belvárosközeli, jobb minőségű lakótelepi lakásai” helyett „többnyire külvárosi, házgyári lakótelepek leggyakrabban kétszobás hajlékaivá” (109.). A korszak végéhez érve az öröklakás és a lakásprivatizáció kérdését a *Szomszédok* című teleregényből kibontva láttatja, hogy azután a nyolcvanas években a második gazdaságban és a GMK-kban (gazdasági munkaközösségek) végzett munka járuljon hozzá leginkább a lakás-szerzés sikeréhez.

A *Szomszédok* több évig tartó sikere folytán megöregedő szereplők miatt is logikusnak tűnik, hogy a harmadik fejezetben a társadalombiztosítás kiterjesztéséről, a nyugdíjazásról és a családi pótlék mellett a különböző anyasági juttatásokról (gyes, gyed) essen szó.

A kötet zárófejezete, miután az előző fejezetekben a szerző a tehetősebb, lehetőségekkel rendelkező szereplőkkel foglalkozott, a budapesti lakosság alsóbb rétegeivel, a szociális otthonok és a munkásszállók nehéz sorsú lakóival ismertet meg.

Az összegzésben a budapesti adatok elemző egybevetésén túl figyelmet fordít a megyei számokkal való összehasonlításra is. Kiderül, hogy a „vízfejú főváros” egyrésztől egyáltalán nem dicsekedhet az idős otthonok férőhelyszámaival illetően. Másrészt Horváth szerint ezt ellensúlyozza a fővárosi kórházak száma, minthogy „a kórházi ápolási idő korlátozásának feloldása” (247.) és a magasabb ágyszám miatt a kórházak kivették a részüket az idősek ápolásából. A magyarázat azonban feltételesen sem foglalkozik a vidékről kórházi ápolás céljából felhozott betegekkel, illetve a vidéki otthonokba kiköltöztetett egykori fővárosi nyugdíjasokkal. Feltételező magyarázatában inkább fenntartja azt a közismert toposzt, hogy bizonyos budapesti kórházakat (például Bajcsy-Zsilinszky Kórház) elfekvőként használtak, kórházi ápolás címén valójában öregségi ellátást végeztek. Ezt azonban nem támasztja alá tanácsai vagy költségvetési iratokkal. Hasonló a kötet egyrésztől-másrésztől végkövetkeztetése is, miszerint a Kádár-rendszer nem erősítette, hanem gyengítette a társadalmi integ-

rációt, ám saját alkalmazotti rétegét előnyös pozícióhoz juttatva növelte társadalmi legitimációját. Érveléséből csak a második gazdaság hatását hagyja ki, noha ez a lakáspolitikai kapcsán igen-csak fontosnak mutatkozott.

Horváth fent említett konklúziói arra engednek következtetni, hogy a szerző az alaposan kitalált szerkezetét kissé gyorsan töltötte fel tartalommal, ezért nem maradt idő az elemzési szempontok egységesítésére, illetve a másodlagos, sokszor inkább közvetetten jelentkező következmények számbavételére. A romák lakásproblémáival kapcsolatos iratok esetében megelégszik a Fővárosi Tanács VB vitájában azzal, hogy a tagok deviánsnak címezték olyan „kiskapuhasználókat”, akik az idézett személy szerint csak cigányok lehettek (101.). Átfogóan nem nézi meg a romákhoz kapcsolódó, ehhez hasonló források tartalmát, megközelítését. Az élmunkások lakbérsztrájkját azzal magyarázza, hogy korábbi lakóhelyükön még megfizethetők voltak a körülmények, de egy szót sem ejt az ilyesfajta sztrájkoknak a századelőre visszanyúló „hagyományáról”.⁴

További nehézség, hogy az olvasónak a szövegben kell megküzdenie az adatok rettentő halmazával, mert nem kap rendszerező táblázatokat vagy grafikonokat a könnyebb eligazodáshoz. Továbbá az sem világos, pontosan kinek szánták a művet, ugyanis az érdeklődők vagy az egyetemi hallgatók számára meglepően kevés fogalmat magyaráz meg, ugyanakkor szaktudományos műhöz képest viszonylag kevés elméleti-módszertani szöveghely található benne, és azok is inkább a lábjegyzetekbe lettek száműzve.

Az olvasóbarát írásmód továbbra is Horváth Sándor sajátja, annak ellenére, hogy korábbi műveihez képest sokkal kevesebb a stílárbravúr, és gyakoribb az adatokat, tényeket daráló szűrkebb elemzés. Mintha a stílus megteremtését most ráhagyta volna az idézetekre, és annak koncepciózus összeválogatására. A képek a fortepan.hu online archívum széles körű képgyűjteményéből származnak. Ez a mára nemcsak művészek és amatőr érdeklődők,

⁴ SÍPOS András: *Várospolitikai és városigazgatás Budapest 1890–1914*. Budapest Főváros Levéltára, Várostarténeti Tanulmányok sorozat, Budapest, 1996. 224–238.

hanem társadalomtudósok számára is hasznos portál Szepessy Ákos és Tamási Miklós invenciója. A kezdetben saját, majd más családi, és egyéb privát gyűjteményekből létrehozott fotóarchívum ma már több száz művész, fotóriporter által készített sorozatot is tartalmaz. A fortepan.hu népszerűségét jelzi, hogy fórumok létrehozásával és egyéb web2-es módszerek segítségével egyre többen kívánják beazonosítani a képeken található személyeket, vagy ha ez nehézkes, akkor a helyszínt. Mindazonáltal a „jog csak kullog a valóság után” elvet támasztja alá, hogy az egész projekt folyamatos jogsértéseken alapszik, hiszen a magyar szabályozás nem ismeri a „privát foto” fogalmát, hanem egy Legfelsőbb Bírósági döntés alapján a traffipax- és célfotókon kívül minden művészeti alkotásnak minősül. A nem ismert szerzőjű fényképeket is védi az árva jog, tehát megjelentetéséhez komoly bürokratikus procedúrák szükségesek (jelentkezés a Magyar Szabadalmi Hivatalnál, bizonyítékok az alkotó felkutatására tett sikertelen kísérletekről). Ebből következően jelen körülmények között az egyetlen jogszerű verzió, ha a szerző, Kotnyek László fotóriporterhez hasonlóan, lemond az alkotó szerzői jogáról. Minden más esetben a fortepan.hu kérése, hogy csupán őket nevezzék meg forrásként.

Az adott korszak mindennapjait kiválóan megjelenítő pillanatsfelvételek a jelen kötet fejezetcímeihez illeszkednek ugyan, de az elemzés kritikus élét épp kicsorbítja, hogy a fortepan.hu vezetője, Tamási Miklós úgy nyilatkozott: „A 60-as, 70-es évek felé közeledve a képek egyre több rettenetet, nyomort örökítettek meg. Ezeket általában kigyomláljuk. Csupán jelezzük. A kifejezetten nyomasztó fotókat – szétesett otthon, szétesett család, szétesett ház, szétesett lakosokkal – nem tesszük közzé. Ez persze része az életünknek, de mivel ez nem közgyűjtemény, megtehetem, hogy nem emlékszem rájuk. Ilyen szempontból honlapunk 70-es 80-as évekhez köthető képei messze állnak a valóságtól. Mindez joggal kifogásolható.”⁵ Főként akkor, ha a történész a fővárosi szociál- és lakáspolitikai anomáliáinak szentel egy egész monográfiát.

⁵ Litera.hu portál interjú Tamási Miklóssal (Szentpály Miklós). <http://www.litera.hu/hirek/fortepan-szepessy-akos-es-tamasi-miklos-fotoregenye>. (Utolsó letöltés: 2012. 08. 12.)

A kötet nyitányában a Dobozi utcai szálló lakóinak beadványa, hogy ne szüntessék meg a Lordok házát (így hívták informálisan ezt az átmeneti szállót), olyan beállításban szerepel a könyvben, mintha csak az 1956-os szabadságharc után elképzelhető érdekvédelem és bátorság próbája lenne. Nem lebecsülve a fent említettek bátorságát, fontos tudni, hogy nem egy példa van a Rákosi-korszakból, ennél kevésbé deprivált, jómódú budai környezetben élők részéről tett panasznak.⁶ További furcsaság Horváth értelmezése, hogy azért hívták „Lordok Házának” a szállót, „mert lakói Budapest legszegényebb csavargóit képviselték”. (9.) Aki interjúzott már ipari munkással, annak talán nem meglepő, hogy a dolgozók általában a nagy belmagasságú, illetve nagy területű helyiséget, helyiségeket Lordok Házának szokták hívni, becézve Lordinak, ahogy a Csepel Autógyár Művelődési Épülete is ugyanezt a ragadványnevet kapta, illetve a Dobozi utcától nem messze lévő, a IX. kerületi Haller (akkori Hámán Kató) utcai kocsmát szintén így hívták a soroksári úti gyárak dolgozói.

A bevezető impozáns példája ellenére a szerző sajnálatos módon egyértelműen nem itt, hanem egy a könyve apropóján készült interjúban magyarázza meg könyvének alcímét: „A »jóléti szocializmus« egyik legnagyobb ellentmondása éppen a szociálpolitika. Klasszikus értelemben ugyanis szociálpolitika alatt a piaci versenyből fakadó vagyoni egyenlőtlenségek tompítását értjük. Ám egy olyan rendszerben, ahol minden az állam atyáskodásán múlik, természetesen nem valósulhatnak meg a piaci verseny feltételei sem. Így aztán bajosan nevezhetünk szociálpolitikának olyan »vívmányokat«, hogy például mindenki elmehetett dolgozni vagy lakáskérvenyt adhatott be. Ráadásul nem létezett valódi szociális érdekvédelem.”⁷ A könyv bevezetőjében a fenti dilemmát leegyszerűsíti azzal, hogy a nyugati jóléti rendszerektől átvett módszerekkel, technikákkal próbálkozott az állam, de nem tér ki a gyökeresen eltérő társadalmi-politikai berendezkedés okoz-

⁶ Lugosi András történész kutatásában a Budapesti Levéltár iratai között található egyik ilyen esetről készít tanulmányt, amely a közeljövőben fog megjelenni.

⁷ *Magyar Narancs*, 2012/7, 02.16. Járt nekik – Interjú Horváth Sándorral (Legát Tibor). <http://magyarnarancs.hu/belpol/jart-nekik-78767>. (Utolsó letöltés: 2012. 08. 01.)

ta eltérésekre, hiszen a rendszer nyilvánvalóan nem a „a piaci versenyből fakadó vagyoni egyenlőtlenségek tompítását” kívánta elérni.⁸ Amennyiben ezeket nem vesszük figyelembe, azt mondhatjuk, hogy a nyugati demokráciákban a szociális juttatások a tehetősebb középosztály felé áramoltatása perverz újraelosztást eredményez. Ebben az esetben Horváth fentebb általam is említett Vágási család példája ilyen újraelosztást követ. Noha a második gazdaságból származó jövedelme az egyéneknek nemcsak nem állapítható meg tételesen, de nem is olyan formában volt felhasználható, ahogy egy nyugati demokráciában lehetne (értsd: nem kellene fogyasztási vagy tartós fogyasztási eszközökre költeni, hanem visszaforgathatná).

Stephen Kotkin *uncivil* elméletét veszi alapul ahhoz a tézishez, hogy valójában a privilegizált, állami szférában dolgozó „úgy részesülhetett az állami újraelosztásból, hogy az elosztás mértékét befolyásolni tudta, vagyis érdekérvényesítésre volt képes” (7). Ennek cáfolata a szerző által is oly sokat hangoztatott második gazdaság, amelynek tehető tagjai közvetlen (állami alkalmazottakon keresztül) kifejezetten részesülhettek az állami újraelosztásból. Legalábbis ezt támasztják alá Varga Zsuzsanna kutatásai a melléküzemágak vezetői elleni 1970-es évekbeli perekről, illetve az állami vezetéssel való összefonódásra jó példa a korszakban az országos sajtóban is visszhangot keltett Onódy-ügy.⁹ Ehhez is kínálkozik egy filmes példa: András Ferenc *Veri az őrdög a feleségét* (1977) című filmje, ahol egy balaton-felvidéki vasutas családhoz végül hiába jön vendégségbe a fővárosi, vezető beosztású állami alkalmazott: azt, amit el akarnak vele intéztetni, ő még kevésbé tudja megtenni, mint ők maguk.

Habár a Kádár-kori Budapest szociálpolitikáját alaposan megvizsgálja, a második gazdaság hatásának hektikus használata, a nyugati-demokratikus intézményi módszerekhez való egyértelmű hasonlítgatás megnehezíti, hogy az alábbiánál komolyabb konklúzióra jusson: „a társadalmi egyenlőtlenségek... a rendszer

⁸ Ebbeaziránybamutatórészletesebbkritika: BARTHA Eszter: Államszocializmus és szociálpolitika: Adalékok a Kádár-rendszer történetéhez. *Eszmélet*, 2012. őszi számában várható megjelenéssel.

⁹ TISCHLER János: Az Onódy-ügy 1964. *Beszélő*, 2004/2–3. 52–73.

legitimációjának csökkenésével párhuzamosan váltak láthatóbbá.” (248–249.) A könyv utolsó mondatának („A szociálpolitika intézményei azonban átalakították a társadalom önképét, az állami juttatásokhoz való viszonytól kezdve egészen az érdekvédelmi lehetőségek alkalmazhatóságáig.”) a rendszerváltás utáni közelmúltra vonatkozását a *Magyar Narancs*nak adott interjújában fejtette ki: „A jólét szoros összefüggésben áll a társadalom tagjainak autonómiájával és érdekérvényesítő képességeivel is.”¹⁰ Gondolatmenetének optimizmusa arról árulkodik, hogy a könyv mottójaként használt Esterházy-idézetet a létező szocializmusra vonatkozó kritikája miatt választhatta, mivel az interjú alapján nem feltétlenül osztja Esterházy Nyugat-Európára vonatkozó szkepszisét, mint ami például *A halacska csodálatos életében* is már megfogalmazódott: „van a jóléti társadalom fáradtsága és fásultsága, és van a bírvágy, a jólét és annak mámorea nélkül”.¹¹

Bezsenyi Tamás

¹⁰ *Magyar Narancs*, 2012/7, 02.16. Járt nekik – Interjú Horváth Sándorral. I. m.

¹¹ ESTERHÁZY Péter: *A halacska csodálatos élete*. (forrás: http://dia.pool.pim.hu/xhtml/esterhazy_peter/Esterhazy_Peter-A_halacska_csodalatos_elete.xhtml. (Utolsó letöltés: 2012. 08. 13.)